

Engelbrekts revolution av Per Nyström (1935)

Per Nyström (1903-1993) – fotot ovan – var en svensk marxistisk historiker, akademiker från Lund, senare socialdemokratisk politiker och landshövding i Göteborg 1950-1971.

Artikeln ”Engelbrekts revolution” publicerades som en serie under sommaren 1935 i *Folkets Dagblad* som då var Socialistiska Partiets (kilbomkommunisternas) dagstidning. Artikeln är en kritik mot den bild av Engelbrekt Engelbrektsson som så väl borgare som socialdemokrater lanserade i samband med 500-årsminnet Arbogamötet 1435, då Engelbrekt valdes till rikshövitsman, i vad som nationalromantiska historiker och politiker har velat framställa som Sveriges första riksdag och grunden till vår demokrati. Borgerliga historiker har vidare skildrat Engelbrektsupproret¹ som en folklig bonderesning mot den danske kungen Erik av Pommern och hans fogdar, och därmed som ett sorts nationellt svenskt befrielsekrig.

Men Per Nyström argumenterar istället för att Engelbrekt representerade den framväxande borgarklassen i form av städernas köpmän, och att hans revolution i själva verket var ett uttryck för deras klasskamp mot adeln och monarkin. Engelbrektsupproret var en för sin tid progressiv resning, men inte så folklig och demokratisk eller så nationell som den har framställs. Engelbrekts revolution kan dock ses som en påminnelse för efterkommande om att det går att revoltera mot härsarklassen: ”Ljuset från de brinnande fogdeborgarna och utsugarnästen ska alltid glimma genom tiderna.”

Per Leander, 2019.

---

¹ Engelbrektsupproret ägde rum under åren 1434-1436

1.

Marx och Engels ägnar i sina skrifter stor uppmärksamhet åt den senare medeltiden. Det som intresserade dem var motsättningen mellan den feodala överklassen och borgerskapet. Det senare var den revolutionära faktorn i tidens historia. Det representerade de nya produktivkrafterna: handeln, sjöfarten och det varuproducerade hantverket. Riddarna och aristokratin hade blivit en parasitär samhällsgrupp, som med sin väpnade makt och genom föråldrade rättssedvänjor tillskansade sig en del av samhällets produktion. Från sina borgar och med sina följn präjade de handeln, tog upp tullar och tributer samt tvang bönderna att göra arbetsprestationer.

Den feodala samhällsorganisationen låg som en död hand på produktionen. Den hindrade det fulla utnyttjandet av de nya produktiva krafterna. Den verkade förlamande på handeln. Borgerskapet tvingades att organisera sig för kamp mot parasiterna. Ofta kunde det härvidlag få hjälp av bönderna, som trycktes av tributer och skatter. Den senare medeltiden blev ett revolutionernas tidevarv. Borgerskapet befäste sina städer, väpnade sina skepp, satte förträffliga armborst i böndernas händer och lejde sig anförare ur den sönderfallande feodalklassen. Städerna sammanslöt sig över större områden och stundom erhöll de stöd av furstarna.

Denna motsättning mellan det revolutionära borgerskapet och aristokratin kom att dominera den senare medeltidens historia. Redan under 1200-talet segrade de borgerliga revolutionerna i de stora städerna i Italien. Det upprättades här en borgerskapets diktatur. Adelsmännen sattes i undantagsställning, förlorade rösträtt och valrätt till städernas styrelser, och begick en adelsman en förbrytelse, dömdes han efter en hårdare straffskala än en borgare. I Nordens små städer hade borgerskapet svårare att ta makten. De hindrades av feodalväldet att befästa städerna. Dessa skulle ligga öppna och tillgängliga för aristokratins väpnade följn. Men här och var i urkunderna skymtar klasskampen. Det finns ett brev från 1330-talet i vilket domkapitlet i Uppsala meddelar den svenska konungen att borgerskapet var i färd med att bygga ett torn vid bron över Fyrisån. Kungen och hans män befallde borgarna att genast riva ned detsamma. Vid andra städer byggde konungen och aristokratin tvingborgar, som skulle hålla stadsborna i lydnad och från vilka tributer utkrävdes. Så var det i Stockholm och Kalmar. Det var inga residens, dessa slott. Kungamakten var ännu intimt förbunden med den feodala världen: konungen bodde liksom aristokratin på landet. Han var ingen stadsbo: han och hans följe flyttade under året omkring från kungsgård till kungsgård.

Men efter hand utvecklade sig även i Norden ett mäktigt borgerskap. Dess makt låg på havet och det skapade sig en organisation, som spände vida omkring. Centrum i denna organisation var Lübeck, den stora handelsstaden vid Trave. Och hela Nordens feodalvälde visste att köpmännen i denna stad var deras huvudfiende. Därför kommer motsättningen mellan feodalklassen och borgerskapet, senmedeltidens dominerande klassmotsättning, att här i Norden te sig som en kamp mellan de nordiska rikena och Lübeck.

För oss, som på grund av vårt samhälles struktur tänker och känner i nationella kategorier, ter sig denna strid som en nationell konflikt. För samtiden tedde den sig som en klasskamp. Köpmännen bildade ett socialt förband, som sträckte sig över hela Nordeuropa. Deras samhällsbildningar sköt upp liksom ur det gamla samhällets porer. Det var från samhället i övrigt fullständigt väsensskilda bildningar. På gamla marknadsplatser, tingsplatser eller i närheten av rika fyndorter av mineral skapade köpmännen sina organisationer: de kallades städer. Där rådde helt andra sedvänjor och helt andra lagar, helt andra rättsföreställningar än de som rådde på den omgivande landsbygden. Vad som var högsta rätt ute i feodalvärlden, gällde som högsta orätt i staden. Stadsborna valde sig egna förtroendemän, som kallades konsuler eller rådmän.

Men inom stadsvärlden i hela Nordeuropa rådde ensartade vanor: man bodde, klädde sig och arbetade efter samma principer antingen man bodde i en stad i Nordtyskland eller i en stad i Sverige. Det anses att t.o.m. stadsplanen i Stockholm är kopierad efter en nordtysk stads. Köpmännens hemort var hela norra Europas stadsbygd. Köpmännen i Stockholm hade sina släktingar och närmaste i Lübeck, Visby och Ostpreussens städer. Centrum i denna stadsbygd var Lübeck. Det var en väl befäst stad, rik på skepp och varor. Det var framför allt handeln mellan Östersjön och Västeuropa, som skapade stadens centralställning. En av de viktigaste anhalterna på denna trad var Visby, som kringgärdades med en skyddsmur mot feodalherrarnas följten. I Sverige var det främst de rika mineralfyndigheterna, som intresserade köpmännen. Så länge den småländska myrmalmen var lönande att smälta, var Kalmar huvudorten i den svenska stadsbygden. I Kalmar och landsbygden däromkring slog sig en stark lübecksk köpmanskoloni ned.

Men när de mellansvenska malmerna slog ut de småländska blev Mälardalen det stora kolonisationsområdet. Ett stort antal städer växte upp här: Stockholm, Arboga, Köping, Västerås. Här liksom över hela Nordeuropa var köpmännens språk närmast vad vi kallar platttyska. Det var dessa köpmän jämte specialarbetare från de mellantyska bergsbruket, som organiserade gruvdriften vid Koppargruvan, dvs. Falun samt vid Järngruvan, dvs. Norberg. Gruvorna och städerna norr om och vid Mälaren var en utpost av den vidsträckta nordeuropeiska stadsbygden. De utgjorde en del i en samhällsbildning, som inte var begränsad av de nuvarande nationerna. Liksom tidigare Hellas hade sträckt sig från Rhône till Cypern, från Dnepr till Nildeltat liksom en strålände stjärnkonstellation av städer, så sträckte sig denna stadsbygd från Norberg till Köln, från Finska viken till Rhenmynningen, utbredd på ett område, där den brokiga feodalvärlden: kungar, hertigar, riddare mer eller mindre brutalt hade gjort sig till herrar över bondestammarna.

Det blev en stark motsättning mellan denna stadsbygd och feodalvärlden. Det var endast de stora städerna, som lyckades stänga ute herrarna med murar. De mindre fick finna sig i att vara beroende av dem och betala tributer. Men 1361 riktade den danske konungen ett dråpslag mot en av de största städerna: Visby. Då slöt sig hela stadsvärlden samman till kamp mot utsugaren. Kriget blev en lysande framgång för städerna: de tilltvang sig 1370 ett antal borgar vid Öresunds viktiga handelsväg samt rätt att ta upp de feodala tributerna från den omgivande skånska landsbygden.

Inför denna maktutveckling slöt sig den nordiska feodalvärlden samman i ett skyddsförbund 1397, den s.k. Kalmarunionen. Det var en klasskamporganisation riktad mot köpmannaklassen i de stora handelsstäderna. Det var naturligtvis inte full enighet inom feodalvärlden: man misstrodde varandra. Det var starka slitningar på mötet i Kalmar. Herrarna litade inte på att de hade den danska kungamakten i sina händer. Den visade tendenser att vilja gå sina egna vägar: lägga slotten i händerna på lågättade män och göra kompromisser med borgerskapet i Nordens städer, utnyttja motsättningarna, som fanns i stadsvärlden, gynna de inhemska städerna. Det var de s.k. centralisationssträvandena de fruktade.

2.

På 1420-talet utbröt öppet krig mellan den nordiska unionen och stadsvärldens centralmakt, Lübeck. Unionen visade sin styrka. Den danske konungen fick städerna på knä. Unionen stod som segrare. Fredsunderhandlingarna skulle börja 1434. Erik Lönnroth² har påpekat det underliga sammanhanget: just då utbryter det fruktansvärda upproret i Mellansverige. Det kommer inte från någon obygd. Det bryter ut i den del av Sverige, som ekonomiskt var

² Erik Lönnroth (1910-2002) svensk medeltidshistoriker, sedan 1962 ledamot av Svenska Akademin.

närmast förbundet med den nordeuropeiska stadsorganisationen: vid gruvorna. I det dåtida Nordens Ruhrdistrikt.

”Den danske konungens ställning vacklade; hans diplomatiska positioner föll. Resultatet av unionsrikenas stora, militära kraftansträngning gick med ett slag om intet”, skriver Lönnroth.

Bild av minnesstod över Engelbrekt Engelbretsson, rest i Örebro 1865

3.

Upproret hade brutit ut i ett av den tidigare kapitalismens huvudcentra i Norden. Andelar i Kopparberget såldes i Lübeck som aktier i våra dagar. Sannolikt har området haft en stark befolkningsnumerär: en sammansluten grupp bergsmän och en stor arbetarstam, starkt beroende av de förra. Bergsbrytningen och malmsmältningen var synnerligen arbetskrävande. Det var inte en fattig landsändas spontana revolt utan en omsorgsfullt planlagd revolution, föregången av fleråriga förhandlingar och organisatoriska strävanden.

Kapitalismen hade här skapat en ny klassmedveten befolkningsgrupp, bergsmännen, vilken kände sig stark nog att bryta sig ur det feodala samhällssystemet och lösa upp tributförhållandena. Den krävde självstyrelse och privilegier. Med starka band var den knuten till stadsvärlden i Nord-Europa. Men samtidigt som dessa strävanden gjorde sig gällande, hade

det gamla samhället vidtagit motåtgärder. Den feodala monarkin hade mot 1300-talets slut byggt en stark tvingborg häruppe. Från den organiserades tributtagningen. Det var Västerås slott, beläget vid en av förbindelselederna mellan gruvbygden och sjön.

Det var här Jösse Eriksson residerade. Han var säkerligen inte mer hämndlysten än någon annan av sin klass. När krönikorna skälver av hat mot honom är det snarare själva systemet detta gäller. Det var inte de fattiga som gjorde revolutionen, utan de nya kapitalistiska skikten. Rörelsens ledare Engelbrekt Engelbrektsson tillhörde dessa skikt. Förmodligen stammade hans släkt från den nordeuropeiska stadsbygden. Av köpebrev vet man, att den skaffat sig gårdar i mellersta Sverige. Densynes ha varit inställd på att antaga den aristokratiska överklassens levnadsvanor. Fadern synes ha låtit uppfostra Engelbrekt på stormansvis. Han hade lärt sig de ridderliga vapnens bruk och släkten snobbade med vapensköld. Det var ett sätt för dessa skikt att socialt hävda sig. De kände sig mogna att själva ta ledningen av samhället och skjuta feodalvärlden åt sidan, att åtminstone bli jämbördig med den.

Då de kapitalistiska skikten i Italien revolterade mot de feodala makterna, hade de förstått att utnyttja böndernas missnöje samt splitet inom den gamla överklassen. Detta förstod Engelbrekt och det var det som gjorde hans uppror så farligt för den feodala monarkin. Tidpunkten för revolutionen valdes med stor skicklighet. Kriget hade tvungit monarkin att öka tributtrycket på bönderna och missnöjet bland dem var starkt. Den svenska feodalvärlden hade råkat i konflikt med den danske konungen på grund av dennes centralisationssträvanden. I det skickliga utnyttjandet av denna revolutionära situation röjer sig Engelbrekts politiska begåvning.

4.

Medeltidens revolutioner inriktade sig på att intaga och förstöra feodalvärldens fasta militära positioner, slotten. I de italienska städerna utrustade borgarförbanden specialtrupper, bestående av byggnadsarbetare, vilka hade till uppgift att bryta ned erövrade adels hus. Adels borgar blev för de revolutionära symboler för den härskande klassens makt. Därför skedde nedrivandet ofta under högtidliga ceremonier: klockorna ringde i kyrktornen, borgerskapet samlades under sina färgrika baner och musikkåren spelade, när raseringsarbetet tog sin början. Engelbrektsfejden blev främst ett härnadståg mot feodalvärldens fasta hus.

Det sparsamma historiska källmaterial, som står till vårt förfogande, medger inte en klar uppfattning om revolutionshärarnas sammansättning. På grund av deras marschhastighet har man gissat att de var beridna. Förmodligen dominerade bergsmännen och lägre adelsmän i dem. Men där de drog fram fick de verksamt bistånd av bönderna, vilka genom agitation lätt kunde drivas till revolt mot herrarna. Det var i allmänhet så över hela Europa att i ett område låg dels ett fast centralslott och dels mindre borgar av olika storlek och styrka, sålunda en hierarki av fasta hus, svarande till feodalklassens hierarkiska uppbyggnad. Huvudslottet var nyckeln till området. Det var bättre befäst och större än de underlydande borgarna. Dylika slott i Sverige var Stockholm, Örebro, Nyköping, Kalmar, Axvall och Älvsborg.

Om man följer revolutionshärarnas tåg genom landet 1434–36, finner man att de erövrade och brände ett flertal borgar, men att deras angrepp ohjälpligen studsade tillbaka inför de stora slottens fasta murar. Dessa förblev i den nordiska feodalmonarkins händer. De revolutionära förmådde aldrig ta dem. Det var endast mot ett av de stora husen Engelbrekt satte in en stöt så hård, att det föll i hans händer. Det var mot det som låg Bergslagen närmast: Örebrohus. Det var ett av de mäktigaste slotten i Sverige; endast Stockholmshus och Kalmarhus ansågs fastare. Det var centrum i den härskarorganisation, som tog tributer av Mellansverige och bergsmansbygden.

Redan tidigare hade de revolutionära satt sig fast på de mindre borgarna i Köping och Västerås, de mot gruvbygden framskjutna feodala positionerna. Med erövringen av Örebrohus var bergsmännen herrar i eget land: revolutionen hade segrat och den gamla härskarorganisationen var fejad åt sidan. Traktens adelsmän blev ödmjuka underlydande åt behärskaren av Örebrohus. När Engelbrekt en gång fått det i sina händer, släppte han det aldrig.

Det var inte på mötesbesluten och överenskommelserna med rikets stormän, som Engelbrekt grundade sin makt, utan på Örebrohus och sina väpnade skaror. Bakom sig hade han dessutom Bergslagsbygdens väl organiserade borgerskap. Engelbrekt var här herre över ett litet land, som omfattade den för handelskapitalismen vitala gruvbygden samt åkerbruksområdena i Närke och vid Mälaren. Förbindelserna mellan gruvorna och Mälaren var i de revolutionäras händer. Det enda som fattades dem var den fria förbindelsen med Östersjön. De hade starka sympatier bland Stockholms lägre borgerskap. Detta gjorde 1436 revolt och spelade staden över i Engelbrekts händer. På Kornhamnstorg reste han sitt banér. Men själva Stockholmshus förblev i monarkins händer.

Det ser ut som om bergsmännen ämnade lägga en ny trafikled mellan sitt land och Lübeck. Härigenom skulle de bli oberoende av Stockholm. En notis meddelar nämligen att Engelbrekt började bygga en kanal vid Södertälje.

Härmed var bergsmännens revolution slutförd. Engelbrekt antog titeln hövidsman. Våra dagars lärde tvistar om vad den juridiskt innebar. Revolutionstider och revolutionärer har alltid föga bekymrat sig om juridik. Ledarna för de italienska revolutionsrörelserna kallade sig "capitano del popolo" – folkkapten. Hövidsman betyder detsamma. Klasskampen hade i Bergslagsbygden slutat med det revolutionära skiktets seger. Områdets gamla överklass hade satts på undantag. Den väste av hat. Den hade inte längre makt att gå fram i öppen kamp. För den återstod endast lönnmordstaktiken. Sonen till lagmannen i Örebro län och herren till Göksholm Magnus Bengtsson Natt och Dag högg ned Engelbrekt på en holme ute i Hjälmarens en natt i slutet av april 1436.

5.

Revolutionen hade haft betydande verkningar inom den feodala överklassens värld. Den grundinställning man här hade till revolutionen tecknas klart i ett brev mellan några svenska biskopar. Det heter i detta att "rikets blinda menighet sträcker sin ondkas och förstörelses eld genom världen. Må Gud allsmäktig skänka er och andra fredsälskande män sin heliga nåd att utsläcka denna farliga brand så att den icke växer i det oändliga". Brevet skrevs vid tiden för upprorets utbrott. Samtidigt hade flerstädes i Europa farliga revolter mot aristokratin ägt rum, berättelser om överklassens dystra öde hade spritt sig: endast Guds nåd kunde frälsa från denna brand, som spred sig över hela världen.

Den svenska högadeln låg i en bitter fraktionskamp med den monarkiska organisationen. Den gällde blott kravet på att svenska stormän skulle placeras på de svenska slotten och inte danska eller tyska. När revolutionen bröt ut var de svenska adelsmännen, som inte hade några slott av större styrka, helt i de revolutionäras händer.

De gjorde till synes gemensam sak med Engelbrekt. De sökte spela ut upproret i sin fraktionskamp mot den danska monarkiska organisationen. Det är ett mycket vanligt fenomen i historien att stridande grupper i en överklass söker utnyttja underklassens första politiska manifestationer. Så hade länge i de italienska städerna de kämpande adelsgrupperna, guelfer och ghibelliner, utnyttjat borgerskapets vaknande politiska kamplust. I senare tid kunde de två borgerliga engelska parlamentspartierna, Tories och Whigs, under 1800-talet utnyttja den engelska arbetarklassens missnöje i sina inbördes strider.

Genom att spela ut Engelbrektsupproret mot kungen lyckades den svenska högadeln få sina krav beaktade. Engelbrekt trädde i mycket nära förbindelse med de svenska stormännen. Det hölls ett stort antal möten mellan dem och de revolutionära. Det är i dessa möten en senare tid velat se uppkomsten av den svenska riksdagen. Vi vet inget om den ideologi, som den engelbrektska rörelsen hade. Men om man vågar dra paralleller med liknande rörelser på kontinenten, syftade revolutionen inte att röja ut överklassen, endast att avskaffa dess privilegierade ställning, att göra borgarståndet till ett med adeln likaberättigat stånd. På ett banér, som användes under de italienska revolutionerna, syntes en varg gå fredligt vid sidan av ett lamm. Över dem hängde ett bloddrypande svärd; det var rättvisan som tvang aristokratins glupande ulv till fred och jämlikhet.

Det visar sig att sedan aristokratin nått sina syften gentemot kungamakten är dess intresse för Engelbrekt slut. Stormännens position är stärkt och de inriktar sig på att bryta folkkaptenens makt. Den nordiska feodalmonarkin skakades starkt av upproret, och köpmannavärlden i de tyska städerna kunde flytta fram sina positioner. Lübeck befäste sin makt vid Östersjön. De svenska upprorsmännen beviljade handelsfördelar, och Engelbrekt sökte stöd hos de tyska städerna. Upproret betydde en hård stöt i det gamla feodala samhällssystemet.

6.

Det är först några år efter hans död, som Engelbrekts historiska storhetsperiod begynner. Det är då myten om honom skapas av den svenska aristokratin. Denna började då gå till kamp direkt mot unionen. Den sökte rycka med sig borgare och allmoge i denna kamp. Det var en ny frontlinje. Den hade aldrig varit Engelbrekts. Den sökte göra Engelbrekt till en kämpe mot den danska kungamakten. Det är då Engelbrektsvisan skapas. Det är då den ännu rådande bilden av Engelbrekt utformas: den lille, trofaste mannen, som åtog sig de fattiges sak och som var ett Guds helgon. Dråpet på honom görs till ett martyrium och det berättas om järtecken vid hans grav. Aristokratin draperar sig i hans mantel. Engelbrekt förvandlas härmed från en revolutionär ledare för borgerskapet till en förkämpe för aristokratins antidanska politik.

Det är denna bild som lever kvar, retuscherad och förbättrad av senare tider. Ty även långt senare tider har frambesvurit den döde till hjälp. De nationalliberala rörelserna under 1800-talet, vilka kämpade för representationsreform och mot byråkratins övermakt, framställde honom som sin store föregångare. Han blev den svenska nationens första stora man. Det var under denna tid, som den meningen började växa fram, att de möten, som omtalas under Engelbrektsfejden, var Sveriges första riksdagar. Revolutionären har under 1800-talet slutgiltigt förvandlats till en nationalhjälte.

I dagens kamp mellan demokrati och diktatur har han återigen frambesvurits, nu som demokratins skyddshelgon. Denne man, som drog hämnd och brand över en parasitär överklass, får fridsamma och landsfaderliga drag i dagens jubileumstal. Han pacificeras.

7.

Engelbrekt var inte nationell. Han var inte heller demokrat. Han företrädde en klass, som kände sig stark nog att inte väja för revolution, när utsugningen blev för hård och dess meningslöshet framstod klart: den förkapitalistiska borgarklassen. Hur än en senare tid söker drapera honom, hur än bilden av honom förvanskas, de revolutionära dragen skall ej kunna utplånas. Ljuset från de brinnande fogdeborgarna och utsugarnästena skall alltid glimma genom tiderna.